

Κεφάλαιο 38

Ενδεικτικοί διδακτικοί στόχοι

- Να αντιληφθούν οι μαθητές τα μέσα ψυχαγωγίας του Αθηναίου ως πολιτιστική κατάκτηση που τον βοηθά να εξισορροπεί πόνους και συμφορές και να διατηρεί ένα μέτρο στην ιδιωτική και δημόσια ζωή.
- Να δικαιολογήσουν την αναφορά του Περικλή μόνο σε «ιδίας κατασκευάς» και την αποσιώπηση των «δημοσίων».
- Να εξηγήσουν γιατί σε έναν επικήδειο λόγο γίνεται αναφορά στους τρόπους ψυχαγωγίας του αθηναίου πολίτη.
- Να εκτιμήσουν την αίσθηση της ασφάλειας και της υπεροχής που έδινε στους Αθηναίους η απρόσκοπτη διακίνηση των υλικών αγαθών στην πόλη.

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Πώς αντιλαμβάνονταν οι Αθηναίοι τη σχέση μεταξύ υλικών και πνευματικών αναγκών;
2. Γιατί ο Περικλής παραλείπει να αναφερθεί στα δημόσια κτίσματα της Αθήνας; ¹
3. Ποιο είναι το περιεχόμενο της ψυχαγωγίας του Αθηναίου πολίτη; ²
4. Σε ποιους αγώνες και σε ποιες θρησκευτικές γιορτές αναφέρεται ο Περικλής; ³
5. Γιατί ο Περικλής αναφέρεται με έμφαση στα υλικά αγαθά; ⁴
6. Πώς δικαιολογείται το γεγονός ότι ο Περικλής αναφέρεται στην ψυχαγωγία, ενώ εκφωνεί έναν επιτάφιο λόγο; ⁵
7. Πώς εξηγείται η συντομία της αναφοράς του Περικλή στην ψυχαγωγία των Αθηναίων; ⁶
8. Ποια αντίληψη είχαν οι Αθηναίοι για την ποιότητα ζωής, σύμφωνα με το κείμενο;

9. Να αναφέρετε τον τρόπο με τον οποίο οι Αθηναίοι εξασφάλιζαν την αυτάρκεια σε υλικά αγαθά.
10. Ποια εξήγηση μπορεί να δοθεί στην παράλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στη θρησκευτική πλευρά των θυσιών και των αγώνων;⁷
11. Με ποια έννοια χρησιμοποιεί ο Περικλής τη λέξη «γνώμη»;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Η θέση που κατέχει στη δομή του Επιταφίου το κεφάλαιο 38 εξυπηρετεί κάποια σκοπιμότητα;
- β) Να αιτιολογήσετε τη γνώμη σας.⁸

2. Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. Να γράψετε τα ρήματα της αρχαίας ελληνικής από τα οποία παράγονται οι παρακάτω λέξεις:

θυσιά		ανάπαυλα	
απόλαυση		γνώμη	
τέρψη		λυπηρός	

2. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα συνώνυμά τους στη στήλη Β.

A	B
βαίνω	θεωρώ
νομίζω	κτυπώ
πλήττω	πορεύομαι
γίγνομαι	ώφελοῦμαι
καρποῦμαι	ὑπάρχω

3. α) Να συνθέσετε το ρήμα *γίγνομαι* με τις προθέσεις:

ἀπό		διά	
ἐν		ἐπί	
περί		<u>πρό</u>	
<u>πρός</u>		<u>σύν</u>	

- β) Να γράψετε τη σημασία των σύνθετων που σχηματίσατε με τις υπογραμμισμένες προθέσεις.

4. Να γράψετε λέξεις της νέας ελληνικής που παράγονται από τα θέματα των ρημάτων:

γίγνομαι:	γεν-	
	γενε-	
	γενη-	
	γον-	
βαίνω:	βα-	
	βη-	
	βω-	

5. α) Να συνθέσετε το ουσιαστικό *σκευή* με τις προθέσεις: *σύν, ανά, διά, κατά, παρά, επί, από*.
 β) Να γράψετε στη νέα ελληνική με κάθε σύνθετη λέξη ένα ονομαστικό σύνολο.
6. α) Να συνθέσετε το ρήμα *έρχομαι* με τις προθέσεις: *σύν, ανά, διά, κατά, μετά, παρά, επί, από, εις, εν, πρό, προς, περί*.
 β) Να γράψετε τη σημασία κάθε σύνθετου ρήματος που σχηματίσατε.

3. Εργασίες για το σπίτι

1. Να αναλύσετε τα στοιχεία με τα οποία ο ρήτορας μας δίνει την εικόνα της ζωής στην Αθήνα.
2. Πώς συσχετίζει ο Περικλής στο κεφάλαιο 38 την ευζωία με τη δημοκρατία; Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.
3. Υπάρχουν στο κείμενο σημεία, όπου το εγκώμιο του Περικλή προς την Αθήνα είναι υπερβολικό; Αν υπάρχουν, να τα επισημάνετε και να αιτιολογήσετε τη σκοπιμότητα αυτής της υπερβολής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Για την παράλειψη αυτή του Περικλή έχουν υποστηριχθεί πολλές απόψεις. Μια εξήγηση που θεωρείται ως πιθανή από αρκετούς μελετητές θέλει το συγκεκριμένο σημείο του κειμένου να μας έχει παραδοθεί φθαρμένο ή να έγινε κάποιος λάθος από τους αντιγραφείς. Γι' αυτό στην προσπάθεια αποκατάστασης του κειμένου ο W. Schmid συμπληρώνει: «*ίεροῖς δέ [καί] κατασκευαῖς*». Ο J. Steup αντιπροτείνει τη γραφή «*ιδίαις δέ [καί δημοσίαις] κατασκευαῖς*» (Ι. Θ. Κακριδί, ό.π., σ. 36). Κατ' άλλη άποψη ο Περικλής αποφεύγει να αναφερθεί στα μνημεία με τα οποία κόσμησε την Αθήνα, για να μην προκαλέσει τους συμμάχους. Γιατί οι σύμμαχοι απέδιδαν στους Αθηναίους την κατηγορία ότι οι τελευταίοι εκμεταλλεύονταν τα χρήματα του συμμαχικού ταμείου και έκτιζαν πολυτελή οικοδομήματα. (Για τη χρησιμοποίηση των πόρων του συμμαχικού ταμείου προκειμένου να ανεγερθούν τα αρχιτεκτονικά μνημεία της Αθήνας, βλ. Antony Andrewes, *Αρχαία Ελληνική Κοινωνία*, μτφρ. Α. Παναγόπουλος, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, ²1987, σ. 235. Επίσης, J. Finley, ό.π., σ. 38). Αν όμως δεχθούμε ότι εδώ σκοπός του ρήτορα είναι να δώσει έμφαση στις ευκαιρίες που είχε ο αθηναίος πολίτης για ψυχαγωγία, η αναφορά στους ναούς και στα λοιπά μνημεία που είχαν ανεγερθεί δεν είναι απαραίτητη. Οπότε και η σύνδεση της παράλειψης αυτής με την απουσία θρησκευτικότητας στον Θουκυδίδη δε φαίνεται ισχυρή. Η σύνδεση αυτή στηρίζεται από πολλούς στο Ρωμαίο βιογράφο Μαρκελλίνο, ο οποίος χαρακτηρίζει το Θουκυδίδη «*ήρέμα ἄθεον*». Εκτεταμένη αναφορά στην παράλειψη του Θουκυδίδη να μνημονεύσει τα μεγάλα καλλιτεχνικά έργα της Αθήνας κάνει ο John H. Finley, *Θουκυδίδης*, ό.π., σσ. 318-323.

² Η ψυχαγωγία του Αθηναίου ήταν ομαδική, αφού ως περιεχόμενό της είχε τη συμμετοχή σε αγώνες και θρησκευτικές τελετές.

³ Αναφέρεται σε αθλητικούς, μουσικούς, δραματικούς αγώνες και στις γιορτές των Παναθηναίων, των Διονυσίων κ.λπ. Κατά τον Α. Γεωργοπαπαδάκο (ό.π., σ. 112) εννοεί κυρίως τους δραματικούς αγώνες.

⁴ Πιθανός σκοπός του ρήτορα εδώ είναι να παρουσιάσει την Αθήνα ως ευημερούσα πόλη.

⁵ Ως ορθότερη φαίνεται η απάντηση ότι ο Περικλής με αυτήν την αναφορά επιδιώκει να καταστήσει φανερή την αντίθεση Αθηναίων και Σπαρτιατών ως προς τον τρόπο ζωής. Κατ' άλλους η λιτοδίαιτη ζωή της περασμένης πεντηκονταετίας είχε πια εγκαταλειφθεί (Γερ. Καψάλη, ό.π., σ. 45 και 106).

⁶ Ο Περικλής αντιλαμβάνεται ότι δεν είναι η κατάλληλη στιγμή να κάνει διεξοδική αναφορά στο συγκεκριμένο θέμα. Άλλωστε η στιγμή είναι ιερή, αφού σκοπός της συνάθροισης είναι ο ενταφιασμός και η απόδοση τιμών στους πρώτους νεκρούς του πολέμου.

⁷ Αν δεχθούμε την άποψη που αποδίδει την πατρότητα του Επιταφίου στον Περικλή, η μη αναφορά και στο θρησκευτικό περιεχόμενο των θυσιών και των αγώνων θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της επίδρασης που είχε δεχθεί ο Περικλής από τη θεωρία του Πρωταγόρα. Ο Πρωταγόρας στο προοίμιο του έργου του «Περί Θεῶν» αναφέρει: «Περί μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὔθ' ὡς εἰσὶν οὔθ' ὡς οὐκ εἰσὶν οὔθ' ὅποιοι ἰδέαν πολλά γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢ τ' ἀδηλότης καὶ βραχύς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου». (Βλ. και Β. Κωνσταντινόπουλου, *Ο Επιτάφιος του Περικλή*, εκδ. Αναστασάκης, Αθήνα, 1989, σ. 93). Ο Θουκυδίδης επηρεασμένος από τις σοφιστικές διδασκαλίες δεν παρουσιάζει μέσα στο έργο του το θείο. Δεν πρέπει να παραβλέπουμε τις γενικότερες απόψεις του Θουκυδίδα για τους θεούς. Άλλωστε αυτό είναι ένα από τα στοιχεία που τον διαφοροποιεί από τον Ηρόδοτο. Όταν μια επιχείρηση δεν έχει καλή έκβαση, κατά τον μεγάλο ιστορικό σημαίνει ότι ή δεν ήταν ορθή η σύλληψή της ή η τακτική που ακολουθήθηκε ήταν εσφαλμένη. (J. Romilly, *Γιατί η Ελλάδα*, ό.π., σσ. 164-165). Δεν είναι τυχαίο ότι σε ολόκληρο τον Επιτάφιο εξαιρείται η πολιτική ευφυΐα των Αθηναίων, το δημοκρατικό τους πλῆθος και οι θεσμοί του, αλλά πουθενά δε γίνεται λόγος για την ευσεβεία τους, αν και ήταν ευσεβείς. Πουθενά δε γίνεται λόγος για κάποια παρέμβαση των θεών. Όλα αυτά τα στοιχεία συνεκτιμώμενα από πολλούς μελετητές οδηγούν στην άποψη ότι, αν πράγματι μιλούσε ο Περικλής, δύσκολα θα απέφευγε κάποια αναφορά στους θεούς. Επομένως εδώ αποτυπώνεται το κριτικό πνεύμα του ίδιου του Θουκυδίδα, που το μόνο το οποίο αναζητά είναι το αίτιο στην ιστορία (J. B. Bury, ό.π., σ. 124).

⁸ Με το κεφάλαιο αυτό ο Περικλής θέλει να δώσει τον τρόπο με τον οποίο ψυχαγωγείται και ξεκουράζεται ο Αθηναίος. «Ανάμεσα στο κεφάλαιο της πολιτείας και των νόμων της (37) και στο κεφάλαιο των πολεμικών (39) μεσολαβούν -αληθινή ανάπαυλα για τον αναγνώστη- οι λίγες γραμμές που ζητούν να δείξουν ποιο είναι το ξεκούρασμα του Αθηναίου μέσα σ' αυτή την ένταση της ζωής, που ζει σε ώρες ειρήνης και σε ώρες πολέμου. Την κρυμμένη αντίθεση με τη Σπάρτη, που η συνοφρωμένη της αυστηρότητα δεν θέλει να χαρίσει καμιά ξεκούραση στους πολίτες της ποιος δεν τη νιώθει εδώ;» (Ι. Θ. Κακριδής, ό.π., σ. 35).